

Pénzes Tiborc Szabolcs – Petrőczy Éva

EGY APASZÍVŰ LELKÉSZ A 17. SZÁZAD VÉGÉN Avagy hogyan emlékezett a nevelt és az édes fiú Czeglédi Istvánra?

Írásunk főszereplője, Czeglédi István kassai prédikátor életének és munkásságának több kolozsvári vonatkozása is van. Többek között az, hogy *Sion vára* című, 1675-ben megjelent, posztumusz munkáját ugyan Sárospatakon kezdték kinyomtatni, de végül az akkori protestáns menedékvárban, Kolozsvárott készült el, a számos puritán munkát is gondozó Rosnyai János nyomdájában.¹ Másszóval: hasonló lett a sorsa, mint a váradi Bibliáé, amely végül ugyancsak Kolozsvárott látott napvilágot, ugyancsak a történelmi hányattatások miatt.² A váradi Bibliát e helyen nem véletlenül említem: Czeglédi István 1671-ben bekövetkezett, s a protestáns martiriológia részévé vált kínhalála után³ ugyanaz az idősebb Köleséri Sámuel gondozta, látta el ajánló szövegekkel és a szerző életrajzával a *Sion várát*, aki a váradi Biblia szövegének szerkesztője, marginális jegyzeteinek írója is volt. S végül, de nem utolsósorban a *Sion*-hoz fűzött verses laudáció-csokor egyik szerzője.

Őt, s az alkalmi versírók legifjabbikát, a 16 esztendőes Czeglédi Palkót (a későbbi Czeglédi Pál esperest) szeretnénk itt külön hangsúllyal említeni. Köleséri ugyanis – mindössze 15 év korkülönbséggel – nevelt fia volt Czeglédi Istvánnak, Palkó pedig a hányatott sorsú prédikátor 40. életévében született, kései édesfia, aki apja halálakor mindössze 11 esztendőes volt.

Mielőtt a két „fiú elégiát” egy kissé közelebről megvizsgálánk, szeretném felhívni a figyelmet a *Sion*-ajánlólevél egyik fontos momentumára, amely a Czeglédi Istvánra gyakorolt Medgyesi-hatás egyik közvetett, de meggyőző bizonyítéka: „...Nagyságod (t. i. az Ajánlás címzettje, Apafi Mihály fejedelem) nem szégyenlette külön ülni és sebéből a’ Bibliát ki-vévén, olvasgatni s-ilyen modon amaz egy szükséges dolgot, s’ a’ jobbik részt, választani.”⁴ Ezzel a mondattal Köleséri mintegy „Medgyesi-zsinórmérték” alá veszi a fejedelmet, arra a jeles Czeglédi-kortársra való utalással, aki *Külön ülő keresztyén* című, 1657-ben Sárospatakon elmondott és megjelent prédikációjában a külön-ülés (elkülönülés) metaforáját

¹ CZEGLÉDI István, *Sion vára*, Kolozsvár, Rosnyai János, 1675. (RMK I. 1187.)

² A váradi Bibliáról bővebben: PETRŐCZI Éva, *A váradi Biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában*, = *Uő, Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2006 (Historia Litteraria, 20), 94–101.

³ Róla legutóbb: PETRŐCZI Éva, *Nem betyár, nem szépasszony: prédikátor – A Czeglédi István históriája című balladáról*, előadás az MTA Néprajzi Intézetének *Folklor és zene* konferenciáján, 2007. november 29-én.

⁴ CZEGLÉDI István, *i. m.*, (*) 2°.

alkalmazta annak hangsúlyozására, hogy a jóknak el kell válniuk a rosszaktól.⁵ Visszatérve a versekre: a két fiú laudáció intenzitása, hangvétele még érthetőbbé, s e két szöveg a pusztai alkalmiságból kiemelhetővé válik a továbbiakban, ha bevezetésül felidézzük a *Sion*-hoz csatolt, ugyancsak Köleséri szerzette Czeglédi-életrajz egy rövid részletét. Ebből a verses megnyilvánulásoknál tárgyilagosabb leírásból ugyanis fény derül a Czeglédi-családban, ebben a sokgenerációs ároni familiában hagyományosan szoros és szeretetteljes apa-fiú viszonyra: „Látván Edes Attya („öreg” Czeglédi István) még kicsiny gyermek korában éles elméjét, az apro Scholákban szorgalmasan taníttatta a’ tisztességes tudományokra s’ a’ -jó erkölcsöknek szoros oskolájában maga-is igen jól nevelte ... nem sok idő múlva egy Harthai András nevű Betsületes Fő Ember, Németországban küldötte, hová indult el 1644-ben György havának 27-dik napján (a’ mint édes Attya fel-jedzette.)”⁶ Hasonló emóciók, hasonlóan érzelmetli hangvétel kíséri a korábban már futólag említett Czeglédi-Medgyesi szolgatársi viszony kommentálást is. Egymás iránti megbecsülésük, szeretetük olyannyira közismert volt, hogy szárnyra kelt a vád, miszerint azért jártak volna együtt éppen Kolozsvárott, hogy az erdélyi fejedelem segítségét kérjék a Zrínyi-Nádasdy összeesküvés támogatáshoz. A valóságban Czeglédi egyedül járt a kincses városban, már nagyon beteg, s nem zendüléshez, de az egyháznak és az iskolának (Kassának) keresett patrónust, immáron elveszítve a támogató Rákócziakat, továbbá *Dágon ledőlése* című munkájának kinyomtatását intézte itt. A Medgyesit említő sorok tehát így hangzanak: „Ez MELACH (Malach!) DOCTOR nevű Munkáját, nagy csodálkozással olvasta s-egyszer s-mind gyönyörűséggel, amaz nagy Munkájú Idvezült Medgyesi Pál, csudálkozván azon, hol vette azokat a’ sok egy mással üstököt vonó Doctorokat, kiket igen tudóssan egy mással committal-t.”⁷ A családi-baráti kapcsolatok Czeglédi életében témánál azért időztem ilyen hosszan, mert enélkül aligha volna igazán érthető a két fiú siratódicsvers néhány kitétele, fordulata. A Köleséri-vers azonnal felső fokra izzítva indul, amikor a szerző önmagát Elizeushoz, mostohaatyját Illés profétához hasonlíja:

„Regen Eliseus, az Illyés Profétát,
 Nem különben tartá, mint az édes Attyát,
 Kinek hogy sajdítá fel-ragadtatását,
 Egy hasznos kérdésen kezdé bucsuzását:
 Lelkednek mértéke szállyon-le fejemre,
 Kétszeressen, kérlek, oh Isten embere
 Kinek a’ Propheta csak azt mondá erre,
 Nehéz dolgot kérél, de meg-nyered végre.

⁵ E prédikáció rövid, illetve részletesebb elemzése olvasható Császár Károly, *Medgyesi Pál élete és működése*, Bp., 1911, 88. és PETRŐCZI Éva, *Medgyesi-triptychon = „Nagyságodnak aláztos lelki szolgája.” Tanulmányok Medgyesi Pátról. „The Obedient Spiritual Servant of Your Highness” Hungarian and English Essays on Pál Medgyesi*, Bp.–Debrecen, Barankovics István Alapítvány – Hernád Kiadó, 2007 (Nemzet, egyház, művelődés, IV),

⁶ CZEGLÉDI István *i. m.* (**). 1^v.

⁷ CZEGLÉDI István *i. m.* (**). 2^v.

Oh második Illyés, Hű Czeglédi István!
Kit én Atyám helyett tiszteltem nagy méltán,
Utolszor mikoron valék nálad Cassán,
Sajditván haláloed, így buczuzám, sirván.”⁸

A fenti sorok a nevelőapához való ragszkodás mellett egyszersmind a „Puritan self-fashioning” ékes példái, az Elizeus-Illyés, Köleséri-Czeglédi kettős párhuzam a tudatos bibliai alapú ön-modellezést, önkép-alakítást illusztrálja.⁹ Fontos eleme a továbbiakban a versnek az elhalálozott nevelőapa végakarata, amely nem is lehetne egyéb, mint a nyomtatási, egyházpolitikai, anyagi gondok miatt félbemaradt „életmű-zárókő”, a *Sion vára* kinyomtatása:

„Mi lesz kérlek azért végső akaratod,
Hozzám Hű Fiadhoz utolsó szollásod?
Erre így felele: Imhol SION VARA,
Ki félben maradott Patakon nyomtatva...
...viseld gondgyát, ne hadd meg-csonkulva.”¹⁰

A költemény e pontján elgondolkodhatunk egy pillanatra: az eddig vérségi kapcsolat híján is valódinak tűnő apa-fiú búcsúzás hogyan, miért fordul ilyen prakticitásba, ilyen feladat-átruházásba? James Packer *A megújulás teológiája* című munkájában ezt írja közhivatás (többek között a papi hivatás) és a családi élet összefüggéseiről: „A puritánok (de az olyan, puritanizmus és ortodoxia határán álló papi családok is, mint a Czeglédi-Köleséri dinasztia, P. É.) Istentől valónak fogták fel mind a közhivatást, mind a családi hivatást, és olyan életmintát kerestek, amelyben az idő elmés és fegyelmezett kihasználása mindkét követelménynek eleget tud tenni.”¹¹ Ez a szüntelen kétpillérűség, a családi és az Istennek szóló kötelezettségek állandó és harmonikus szimbiózisa nyilvánul meg Ralph Houlbrooke *Angol családi élet, 1576–1716* című naplószemelvény-gyűjteményének számos darabjában is.¹² Végül, Leland Ryken nevezetes könyve nyomán, emlékezzünk arra is, hogy a vers kérdés-felelet formája aligha lehet véletlen, hiszen a puritán gondolkodásmód ezt a katekizáló formát tartotta a leghatásosabbnak a misszionálásra.¹³ Ezek után már természetesnek érezzük, hogy a búcsúverset egyben halotti orációnak is felfogó nevelt fiú visszatér választott textusához, a 2 Kir 2,12.-höz, s a költemény közepe

⁸ CZEGLÉDI István *i. m.* (***) 2°.

⁹ Stephen GREENBLATT sok vitát kiváltó *Renaissance Self-Fashioning*-je nyomán terjedt el ez a kifejezés, Margo TODD például számos publikációjában használja.

¹⁰ CZEGLÉDI István *i. m.*, (***) 3°.

¹¹ James I. PARKER, *A megújulás teológiája*, ford. PÁSZTOR Péter, Kolozsvár, Koinónia, 2000, 380.

¹² Ralph HOULBROOKE, (ed.), *English Family Life, 1576–1716. An Anthology from Diaries*, New York, Basil Blackwell, 1989.

¹³ Leland RYKEN, *The Puritans As They Really Were*, Michigan, Academie Books, Grand Rapids, 1986, 86.

táján – nyilvánvaló didaktikus céllal – megismétli az Elizeus-Illés-történetet, a papi szolgálat *átvállalásának* hangsúlyozásával zárva azt:

„Kire nézve ilyen szomorú szó hallék:
Édes Atyám (ugy-mond) Oh én édes Atyám!
Izrael szekeri lovagi! Oh talám
Többé már nem látlak, gyászos az én ruhám,
El-maradt Palástod, fel-vésem én reám.”¹⁴

A vers – bár a magánérdekű elköszönés és a hivatás-átvétel elemei gyakran keverednek benne – nyomait sem mutatja az angolszász. különösen az új-angliai szövegek gyakorta bántó ridegségének. ellenkezőleg: tökéletesen tükrözi azt a bensőséges, ahogyan a családot gyülekezetként, ugyanúgy a gyülekezetet család-jaként kezelő mentalitást, amely Czeglédi tizenkilenc kassai évét olyannyira jellemezte.:

„Oh, te el-szélledett Cassai Nyájjacska!
Jó vezértől fosztott kicsiny Táborocska,
Leg közelebb téged nem illet Musika,
Mert Isten el vette, tőled nincs jó dajka!”¹⁵

Ez a magyar protestáns alkalmi költészetben nem ritka becéző „Nyájjacska, Táborocska” formula jellemzi a gyászvers-csokor egyik szerzőjének, Nógrádi Mátyásnak több versét is.¹⁶ Nézzük meg ezek után, mennyiben különbözik mostoha-bátyjájától a tizenhat esztendő s vér szerinti fiú. Czeglédi Pál (Palkó) búcsúzása. Ebben az *Edes Atyát kesergő Fiú* című versben, a szerző egyetlen magyar nyelvű költeményében is tapasztalható a magán- és közszféra elemeinek párhuzamos megjelenése, a személyes bánat azonban jobban eluralkodik rajta, mint a régóta gyakorolt papi hivatalának méltóságával fellépő fivér sorain. Olyannyira, hogy a sirató második strófájából egyenesen az LV. zsoltár fájalmát véljük kihallani:

„Vajha az hajnalnak szárnyaival bírnék,
Az üldözők közzül már messze repülnék,
Az Szülő Asszonnyal pusztában lappangnék.”¹⁷

Az ötödik versszakban azután visszaköszönnek Czeglédi István 1664-ben, kislfia mindössze ötödik életévében publikált, *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke* című könyvének bizonyos motívumai. A lassan Pállá cseperedett Palkó itt már valóban képes is betölteni azt a feladatot, amelyet apja akkor, zsenge korában csak

¹⁴ CZEGLÉDI István, *i. m.*, (***) 3f.

¹⁵ CZEGLÉDI István *i. m.*, (***) 3^v.

¹⁶ A Nógrádi-versek részletes elemzése: PETRŐCZI Éva, *Debrecen és Bihar Nógrádi Mátyás verseiben = Fél-szentek és fél-poéták. Epizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 5), 68–76.

¹⁷ CZEGLÉDI István, *i. m.*, (****) 3^v.

fiktív élethelyzetként, szerepként szánhatott neki: ellenségeitől sanyargatott szülője védelmét, képviselétét:¹⁸

„Igy az Én Attyámat Básánnak bikái,
Az Anti-christusnak kevély katonái,
Voltak minden napon készek öklendezni,
És hazug szájokaszt ellene tátani.”¹⁹

A fenti részletben Czeglédi Pál visszautal a Sámbar Mátyás-Czeglédi István polémiára, s az apjára ragasztott „Básán bömbölő bikája” kitéltet egyszerűen és bravúrosan átruházza Czeglédi ellenségeire. Ez a bial-motivum indítja egyébként a *Japhetkét* is, amelyben Palkó és tanítója beszélgetése adja a keretet és formát Czeglédi védekezéséhez. Érdekes módon, bár Pál-Palkó igencsak ifjú volt még apja utolsó aktív éveiben, a köztük lévő szoros kapcsolat és szeretet nyilván érzékennyé tette a szülőjét ért támadásokra, törvétekre is:

„Gyakorta hozzája járultak,
Mint Phariseusok, sereggel, ólcsó kérdésekkel,
Azt vélik, hogy törben ejthetik ezekkel,
De tölle meg-térnek mindenkor szégyennel.”²⁰

Az *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke* szövegének ismeretében érthetőbbé válik számunkra Czeglédi Pál szokatlan empátiája és kötődése a korban szinte nagypapa-lehetne apához. Ebben a gyermekét központi szerephez juttató, öt végső soron saját védelmére felhasználó, erősen teologizáló dialógusban vannak olyan betéttörténetek is, amelyek valóban egy gyermek nyelvén szólnak a hit dolgairól. Ilyen többek között az üldözésektől rettegő kálvinistákhoz és a kis Palkóhoz egyszerre szóló nyúl-béka tanmese:

„Sőt inkább nékem kell vigasztalnom az félelmes szívű Calvinistákat-is (ha kik lehetnének mint egy *öreg nyulnak* régen, nyúl-társait.) Kik el-vegezték vala magokban, hogy mind a *Vízbe ölylék* magokat, mert őket minden állat csak üldözi, s-kergeti. Neki indulnak azért, s-mikor már mennének a' *Viznek*, bé-ugrik a partrul előttök egy *Béka*. Melyet látván egy *öreg nyúl*, meg-allapittya őket, így szólván: Neveszejtsük el magunkat, mert vagyon olly *Béka*, a'ki fél tülünk. Nem egy, hanem, (s) *három tisztátalan* *Békák* is, tartanak az *öreg nyultul*.”²¹ Czeglédi Pál búcsúverse – gyermekkori emlékeinek, apjához fűződő élményeinek köszönhetően – sokkal érzelmesebb, s természetszerűleg nem olyan „papos”, mint mostohabátyjáié, az érett korú lelkipásztoré. A két vers befejezése, a szeretett kassai eklézsiára való utalás azonban tökéletesen harmonizál. Azt sugallja, hogy egy Czeglédi Istvánéhoz ha-

¹⁸ CZEGLÉDI István, *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke*, Kassa, 1664. (RMK. I. 1013.)

¹⁹ CZEGLÉDI István, *i. m.*, (*Sion*), (****) 4^r.

²⁰ CZEGLÉDI István, *i. m.*, (*Sion*), (****) 4^r.

²¹ CZEGLÉDI István, *i. m.*, (*Japhetke*), E 7^v-8^r.

sonló lelkipásztor halála nem csupán a család, de legalább annyira az árván maradt gyülekezet gyásza:

„Oh tehát Cassai hajlékok sirjatok,
Ti Pásztorotokért könyvet hullassatok,
Es ti magatokra setét gyászt vonnyatok,
Mért el le-enyészet edgyik csillagotok.
E' vólt bizonyára Te lelked Dajkája,
Es a' lelkiekben elő mozdítója.”²²

Erről a nem csupán a családi körre, a magánszférára korlátozódó gyászról írja Jeffrey A. Hammond a puritán elégiáról szóló könyvében: „A puritán elégia nem csak vigasztal, de megerősíti Isten népének közösségi misszióját... Új-Anglia korai korszakában, mint az iparosítás előtti társadalmakban (így a 17. századi Magyarországon és Erdélyben is, P. É.) általában, senki nem halt meg magára hagyva, s a puritán gyász nem volt „magánjellegű”.²³ Mielőtt azonban végképp elszomorodnánk a Czeglédi István személyéhez kötődő prózai és verses, családi és közérdekű siratókon, emlékezzünk végezetül arra is, hogy a kiváló kassai lelkész egyben a 17. század vérbő „ős-humoristája” is volt, nem csupán szentéletű mártír. Elegendő, ha a *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke* teljes címét felidézzük: „*Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke, azaz édes atyja becstelenségéért oly kikelő szerelmes gyermek, ki elszaggatatlan s megoszolhatatlan palástokkal takarja bé szenvedő kedves atyjának csinatalan Chámtól feltakart mezeitelenségét.*”²⁴

Id. Köleséri Sámuel Czeglédi-életrajza

Czeglédi István és életrajzírója, Köleséri Sámuel kapcsolata 1648 táján kezdődött, amikor Czeglédi feleségül vette Köleséri Mihály özvegyét, Sámuel édesanyját, a tehetős váradi kereskedőcsaládból származó Kalmár Annát. Sámuel a házasságkötés idején tizennégy éves volt, s a váradi kollégium valamelyik alsóbb osztályának diákja,²⁵ Czeglédi pedig kassai rektor, majd már házasemberként tállyai lelkész, így viszonylag-ritkán találkozhattak. Köleséri 1654-ben külföldi peregrinációra indult, s a következő évben két leideni disputációjának ajánlásában is megemlíti Czeglédit.²⁶ 1657-es hazatérése után „barátságuk” még inkább elmélyült, amihez az is hozzájárult, hogy az elkövetkező években egymáshoz viszonylag közel

²² CZEGLÉDI István, *i. m.*, (*Sion*) (****) 4^{r-v}.

²³ Jeffrey A. HAMMOND, *The American Puritan Elegy. A Literary and Cultural Study*, Cambridge University Press, 2000, 14–15.

²⁴ Czeglédi István ironikus vénájáról bővebben: MOLNÁR Szabolcs, *A gúny eszközei Czeglédi István (1620–1671) írásaiban = Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, szerk. JANKOVICS József és NYERGES Judit, Bp., 2004, 98–111.

²⁵ 1650 márciusában héber nyelvből vizsgázott a kollégiumban. TOFEUS Mihály, *Disputatio theologica de perseverantia sanctorum secunda*, Várad, 1650. (RMK II, 764.)

²⁶ RMK III, 1937, 1938.

lévő városokban (Köleséri Váradon, Szendrőn, Tokajban, Czeplédi pedig Kassán) szolgáltak lelkészként. Ennek bizonyossága, hogy Köleséri 1659-ben két ajánlóverset is írt Czeplédi Kassán kiadott könyveihez.²⁷ Habár a következő évtized nem bővelkedik hasonló bizonyítékokban, a kapcsolat természetéről sokat elárul az a körülmény, hogy az alig másfél évtizeddel fiatalabb Köleséri a *Sion várához* írt versét „fiui szeretetből” „Amaz, Illyés buzgó lelkével vetekedő, Isten hű Proféta-Szolgájának, Edes Attya helyett való Szerelmes lelki Attyának...” címezte. Ilyen előzmények után csöppet sem meglepő, hogy a sárospataki nyomdában félbemaradt Czeplédi munka, a *Sion vára* kiadása Köleséri hagyatéka lett,²⁸ aki nemcsak az elhunyt végakarátát teljesítette, hanem arra is gondot fordított, hogy a könyv elején méltó emléket is állítson Czeplédinek, mint a vallásüldözések első mártírjának. Az előzőkfűzet mártírológiai koncepcióját Köleséri dolgozta ki, s a szövegek nagyobb részét ő maga is írta. Tőle származik az Apafi Mihályhoz szóló ajánlólevél, a rövid előjáró beszéd, Czeplédi életrajza valamint a tizenegy darabból álló köszöntőversgyűjtemény egyik verse.

Kölesérit az életrajz megírásában többféle hagyomány inspirálhatta. Helyesen állapította meg Csorba Dávid, hogy Czeplédi életrajza nem a latin nyelvű és retorikai felépítésű *vita* műfajához tartozik,²⁹ de nem is a halotti beszédek részeként ismert *laudatio*, bár mindkettő motívumai felismerhetők benne. Nálunk a *laudatio* a halott dicséretét jelenti, melyben kiemelt szerepet játszik a genealógia, s elsősorban a család számára fontos. Ezzel szemben az Angliában és Új-Angliában divatos életrajzi témájú gyászbeszédnek és gyászelégiáknak közösségi célja is van, nevezetesen a példaadás, bár a halottak jellemzéséből rendszerint itt is kimaradtak a negatív tulajdonságok, s csupán az erények glóriája ragyogja be az elhunyt életét. A Czeplédi-életrajz fő célja is a példaadás, amit Köleséri deklarált is a bevezető részben: „Hogy a’ *Posteritas* meg-tugya, kicsoda és minémü hasznos Edénye lett légyen Istennek, Idvezült Czeplédi István... jó lelkiismerettel le-irni s-örök emlékezetben hadni; Annyival-is inkább, hogy a’ mi Nemzetünknek nagy restsége és gondviseletlensége miatt, sok Tudós Embereinknek, érdemes szép, hire, neve, halo földökkel edgyütt temettetik a’ Sirban.”³⁰ Mindemmellett feltételezhető, hogy Kölesé- rire a mártír-életrajzokat közreadó gyűjtemények is hatással lehettek. Itt elsősorban John Foxe jöhet szóba, mint aki különösen nagy hangsúlyt fektetett a mártírok halálának részletes bemutatására. Hogy Kölesé- rire nagy hatást gyakoroltak a külföldi minták, mi sem bizonyítja jobban, mint az a megjegyzése, miszerint az elhunyt

²⁷ *Az országok romlasarvl irot könyvnek Első Reszehez* (RMK I, 941.) és *A’ Megh-Tert Bünösnek a’ lelki-hartzban valo bai-vivasarol irt Könyvnek Első Reszehez*. (RMK I, 942.)

²⁸ A címlap tanúsága szerint: „Kegyelmes Urunk Parantsolattyából és a’ megholtnak utolso kötelező Akarattyából...”

²⁹ CSORBA DÁVID, „A’ sovány lelket meg-szépíteni: Debreceni prédikátorok (1657–1711), Debrecen, Hernád, 2008, (Nemzet, Egyház, Művelődés, 5), 106.

³⁰ KÖLESÉRI SÁMUEL, *A nehaj dicsiretes emlekezetü, Christus hasznos szolgajanak, a’ cassai reform, ecclesianak hüsegel anyvalanak, idvezült Czeplédi Istvánnak, eletenek es halalanak rövid le-irasa* = CZEPLÉDI ISTVÁN, *Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion Vara...*, Sárospatak–Kolozsvár, 1675, (**).

„Eletének és Halálának rövid summáját” akarja „örök emlékezetben hadni”, „más tudós Nemzeteknek dicsiretes szokása szerént”.³¹

A műfaji minta mellett az életrajzírói módszertanra is hatással lehettek a külföldi szokások. Köleséri ugyanis nem pusztán genealógiát ír, hanem rekonstruálja Czeglédi fiatalkorát az idősebb Czeglédi István feljegyzéseiből. Aligha tévedünk nagyot, ha ezek alatt a feljegyzések alatt valamiféle vázlatos naplót értünk, hiszen az életrajzíró két helyen is pontos dátummal hivatkozik a szövegben jelölt eseményre. A naplók felhasználására temetési beszédekhez vagy életrajzokhoz számtalan példát találhatunk a korabeli Angliában. Oliver Heywood tiszteletes például apósa halála után, 1667-ben kiadta annak naplóját, a naplóból merített adatokból alkotva meg a szerző életrajzát.³² Az életpálya későbbi eseményeinek hitelességét Köleséri szemtanúi mivolta garantálja, ám emellett valószínűnek látszik az is, hogy a pályakép megírása előtt átnézte Czeglédi nyomtatásban megjelent munkáit elsősorban azért, hogy elkészíthesse „lelki atyja” műveinek összeírását. Az alaposág szándékához mindezek után nem is férhet kétség, a későbbi korok filológusai azonban mégsem találták hibátlannak a szöveget. Máig nem sikerült például egyértelműen tisztázni, hogy mikor született Czeglédi. Köleséri azt állítja, hogy 1620. András havában Erzsébet napján, vagyis 1620. november 19-én. Révész Kálmán Czeglédi az *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke* című vitairatában talált életrajzi utalás nyomán 1618-ra tette a születési évet.³³ Varga Imre az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szócikkében, az említett utalásban található 46-os szám után álló pontot sorszámnevi jelölésként értelmezte, s ennek okán 1619-et írt. A probléma megoldhatatlannak látszik, hiszen mindkét érvelés lehet helytálló, sőt Köleséri forráshasználata nyomán nem zárhatjuk ki egyértelműen az 1620-as dátumot sem.

Czeglédi családjáról általánosságban csak annyit tudhatunk meg, hogy tizedízig ároni család. Tekintettel arra, hogy 1670-es években a magyarországi reformáció múltja még másfél évszázadra sem tekintett vissza, ez jókora paradoxonnak tűnhet. Révész Kálmán szerint azonban „ez adat csálthatatlan bizonyítékul szolgál... azon állítás mellett, hogy Magyarországon a coelibátus kizárólagos és feltétlen érvényeségre egészen Pázmány Péter koráig nem juthatott.”³⁴ Apjáról, az idősebb Czeglédi Istvánról Köleséri megírja, hogy tiszteletreméltó lelkipásztor volt Mato[1]cson, Misztóttújfaluban, Tarpán és más helyeken, s noha nem járt külföldi akadémiákra, a fennmaradt kéziratának tanúsága szerint, nagy tudással rendelkezett. Tehetséges fiát jó erkölcsben nevelte és iskoláztatta, aki váradi, debreceni és sárospataki tanulmányok után Sátoraljaújhelyre került iskolamesternek, majd „nem sok idő múlva

³¹ KÖLESÉRI, i. m., (**):

³² *Oliver Heywood's Life of John Angier of Denton*, ed. Ernest AXON, Manchester, Chetham Society, 1937.

³³ „...mert én már 46. esztendőöt töltök.” CZEGLÉDI István, *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke...*, Kassa, 1664, A2^r. (RMK I, 1013.)

³⁴ RÉVÉSZ Kálmán, *Czeglédi István származása és családi viszonyai = Emlékkönyv a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1897. május 19-én Pápán tartott Első Vándorgyűléséről*, szerk. Szóts Farkas, Bp., 1897 = *Protestáns Szemle*, 1897/6, 35–36.

egy Harthai András nevű Betsületes Fő Ember, Németországban küldötte, hová indultel 1644-ben György havának 27-dik napján (a' mint édes Attya fel-jedzette)".³⁵ Köleséri itt biztosan téved az adatokat illetően, mert Czeglédi nem járt Németországban, bár azt meg kell jegyeznünk, hogy más korabeli szerzőnél is előfordul, hogy Németalföldre Németországgént hivatkozik. Emellett biztosan elvettette Czeglédi patrónusának nevét, akit nem Andrásnak, hanem Gábornak hívtak. Ő volt a címzettje Czeglédi egyik 1645 júliusában tartott leideni disputációjának, s azt is tudjuk róla, hogy még ugyanezen év szeptember 30-án pestisben elhunyt.³⁶ Köleséri szerint Czeglédi leideni professzorai közül a híres polemikus teológus Friedrich Spanheim (1600–1649) gyakorolt rá nagy hatást, s már az egyetemen felhívta magára a figyelmet a hitről szóló vitatkozásban. 1647-es hazatérése után Kassára került, ahol a református iskola igazgatását bízták rá, amivel segítségre lehetett az „akkori időben, sokat harczolo Christus Vitézének” Regéczi Andrásnak. Időközben egyre gyakrabban prédikált is, amivel sokak elismerését kivívta. Nősülése után tállyai, majd négy év múlva Lorántffy Zsuzsanna akaratóból beregszászi prédikátor lett. 1653-ban Kassára hívták „Ollyan törésre s-fokhelyre, állittatván, a' holott sok *Adversarius*-okkal kelle csatázni, el-kezdé elsöben az élő nyelvel valo hatalmas tanítás által a' lelki harczot, az után sok szép hasznos Könyveknek ki-bocsátása által, mellyek miatt, sok keserves méltatlan gyalázatokat, *pasquillus*-okat, ki-*Comoe-dia*ztatásokat, oknélkül valo fizetést, végre sanyaru rabsagot és halál hozo utazast kelle el-szenvedni.”³⁷ Ezzel az előretalással Köleséri egyértelműen kifejezésre juttatja azon véleményét, hogy a Czeglédi elfogását kiváltó események csak ürügyül szolgáltak a letartóztatásához.

Arányaiban meglehetősen nagy teret kap ezután Czeglédi bibliográfiája, ami majdnem minden nyomtatásban megjelent munkáját tartalmazza. Két kimaradó munka van csupán. Az egyik a névtelenül megjelentetett *Egy veres tromfosdit ládtzó Sandal Barátomnak, játék el-vesztéseért valo meg-piricskeltetése*³⁸ című vitairata, a másik az Udvarhelyi György fölött mondott gyászbeszéde, ami jelentőségében nyilvánvalóan eltörpül a két fejedelmi gyászbeszéd mellett.³⁹ Feltűnő, hogy a Czeglédi sárospataki tanulmányainál említett Tolnai Dali János után, itt Medgyesi Pál neve bukkan fel, mint aki egykor nagy gyönyörűséggel olvasta Czeglédi egyik könyvét. Ezzel a mozzanattal Köleséri a nagy elődök örökébe lépteti nevelőapját, sőt áttételesen sajátmagát is, hiszen az ajánlóversében használt Illés–Elizeus párhuzammal ő maga lesz az említettek nevével fémjelzett tradíció folytatója.

³⁵ KÖLESÉRI, *i. m.*, (**).

³⁶ RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, Bp., MTA, 1879, III, 148.

³⁷ KÖLESÉRI, *i. m.*, (**) 2°.

³⁸ RMK I, 1052.

³⁹ A két beszédről: PETRŐCZI Éva, *Oratio politico-ecclesiastica, avagy Czeglédi István gyászbeszéde II. Rákóczi György fölött* = P. É., *Puritánia*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 20), 136–143.; LUFFY Katalin, *Változatok a temetési beszédre: Rhédey Ferenc búcsúztatása = Mindenemű dolgok változása: Hagyományok, források, távlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2004, 139–155.

A bibliográfiával kapcsolatban egy filológiai érdekességre is érdemes felhívni a figyelmet. *A' Megh-Tert Bünösnek a' lelki-hartzban valo bai-vivasarol irt Könyvnek Első Resze...* címet viselő könyvet sem Köleséri, sem maga Czeglédi nem ezen a címen emlegeti. Czeglédi egyszerűen csak *Casitgálásnak*, vagyis verésnek nevezi,⁴⁰ míg Köleséri a *Csatázó Léleknek Lelki Diadalma* címmel hivatkozik rá, „a könyv tartalmára, egész utolsó lapig emlékeztető felső lapszéli... jegyzéstől.”⁴¹ A sok fáradsággal, izzadsággal, elkészült műveknek közös vonása Köleséri szerint, hogy ha kaptak is támadásokat, a „justa refutatio”-ik soha nem jelentek meg.

A rengeteg éjszakázás megviselte Czeglédi egészségét „haja, szakállá, mint fe-jér Galamb, meg-fejérüle s-öszüle.”⁴² Ez az egyetlen mondat a protestáns mártíroló-gia két jellemző exemplumát sűríti össze. A szakáll a próféta-ság attribútumaként ismert, sőt Czeglédi a saját szakállára, mint papságának szimbolikus külső megje-lenítésére utalt: „Mit forgattya az én *Vén szakállomat*? Bár ü-is meg-hagyatná! De meg-tettzik, hogy nem *Aron Pap* maradékja, mert ü neki, volt *szakállá*. Miért nem teszi hát le a' *csengettyüt-is*, noha azt *Arontul* kapta? *A' Papoknak régen, nem kellett szakállokat el-nyiretni*. De ü, *el-nyireti*. Nem *Pap* hát ü!”⁴³ Az ősz szakáll fehér galambhoz hasonlítása pedig implicit utalást tartalmaz a *Leviticus* áldozati galamb-jaira.

Czeglédi életének utolsó eseményei szinte ugyanakkora terjedelmet kapnak a biográfiában, mint egész addigi életútja, ami már csak azért is érdekes, mert Czeglédi kassai működéséről alig esik szó, noha az elhunyt leveleinek tanúsága szerint az itt elvégzett munkában, a templomépítésben, s különösen a kollégium szervezésé-ben látta élete legfőbb értelmét. „Itt kgl. uram, mind az ecclam szép, de kiváltkép-pen minden emberi remenség kívül növe, s nevelkedék meg a pataki scholábúl, szép virágzó scholánk. Három mesterink vannak, hét classissal vannak, mellyekben classicus praeceptorok tanítanak, úgy, hogy az itt megtelepedett reformata religio oltalmazására Ante murale az episcopalis Academia ellen ez schola.”⁴⁴ – írta nem kis büszkeséggel Apafinak 1667-ben. Köleséri eljárásának célja aligha lehet más, mint a mártíromság kiemelése. Az aprólékosan részletezett leírásból megtudjuk, hogy Czeglédi kálváriája egy provokációból fakadó piaci verekedéssel kezdődött, amin ugyan a kassai pap ott sem volt, mégis őt büntették meg. Aztán folytatódott azzal a rágalomhadjárral, aminek során azzal vádolták, hogy a Wesselényi-féle összeesküvők küldöttjeként járt Erdélyben.⁴⁵ Mindezek után letartóztatták, és egy magtárban tartották fogva, Köleséri szerint tizennégy hétig, Kocsi Csergő Bálint szerint egy esztendőnél tovább, ahonnan hatalmas váltságdíj árán rövid időre meg-

⁴⁰ CZEGLÉDI, *Idős Noe...*, i. m., A7^r.

⁴¹ M. NAGY István, *Czeglédi István polemikus író a XVII. században*, Kolozsvár, 1899, 26.

⁴² KÖLESÉRI, i. m., (***) 3^r.

⁴³ CZEGLÉDI, *Idős Noe...*, i. m., D8^r.

⁴⁴ KONTZ József, *Czeglédi István kassai pap levelei Apafi fejedelemhez, és Teleki Mihályhoz, munkája kinyomatása ügyében, 1667*, Protestáns Közlöny, 1896, 153.

⁴⁵ *Vitetnek ítélőszékre...: Az 1674-es gályarab per jegyzőkönyve*, kiad., bev., jegyz. S. VARGA Katalin, Pozsony, Kalligram, 2002, 141.

szabadult, ám nem sokkal később törvényszék elé citálták Pozsonyba. A nagybeteg lelkész azonban már nem bírta ki az út fáradalmait. Nagyszombat határában egy mező szélén érte a halál.

Kocsi Csergő azt állítja, hogy „a kassai árestomában mérget adtanak volt néki, melynek ereje fogyatta el életét.”⁴⁶ Ez azonban csak egy, az életéről keringő számtalan legenda közül. Tragikus halálát ballada is megörökítette.⁴⁷ A valóság azonban sokkal profánabb: Czeglédi István sorsáról I. Lipót személyesen intézkedett, s a végkifejlet forгатókönyvét már 1670. január 15-én uralkodói leiratban rögzítette.⁴⁸ A császári katonáknak egyedülként fegyveresen ellenálló, s ezért kivégzett Bónis Ferenc zempléni nemes mellé temették.

Tiborc Szabolcs Péntes – Éva Petróczi

A MINISTER WITH A FATHER'S HEART AT THE END OF THE 17TH CENTURY Or the Stepson and the Son Remembering István Czeglédi

The Reformed pastor István Czeglédi (1620?–1671) was the inheritor of Péter Alvinczi in the congregation of Kassa and concerning the spiritual traditions he was the heir of Pál Medgyesi. He was not only a combative theologian, but the author of several polemical writings and the organiser of a congregation as well. Beside the self-sacrificing work for the community he was an outstanding father, too. His own son, together with his foster-son paid tribute to him by publishing his most significant work posthumously. This volume may be considered as a remarkable one as it contains the detailed biography of Czeglédi along with a bunch of funeral and laudatory verses. Our intention is to compare the farewell speeches put in verse by the deceased notability's sons, the ones by Pál Czeglédi and by Sámuel Köleséri Snr, also analysing the family relationships and Czeglédi's paternal role. In the second part of this study we are examining the Czeglédi biography written by Köleséri paying special attention to its extraordinary details. Through analysing the texts destined to cherish the memories of Czeglédi we are trying to throw light upon those moments of his life which made the career of the famous pastor of Kassa an example worth following.

⁴⁶ KOCZI CSERGŐ Bálint, *Kösziklán épült ház ostroma = Magyar emlékirók 16–18. század*, vál., kiad., jegyz. BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar Remekirók), 219.

⁴⁷ PETRÓCZI Éva, *Nem betyár, nem szépasszony: prédikátor – A Czeglédi István históriája című balladáról*, előadás az MTA Néprajzi Intézetének *Folklór és zene konferenciáján*, 2007. november 29-én.

⁴⁸ PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai, 8), 203.